

Lietuvių pasakojamosios tautosakos žanrai ir jų ypatumai

Pasakojamoji tautosaka apibrėžiama kaip meninio pasakojimo forma gyvuojanti liaudies kūryba. Vos tik žmogaus kalba išstobulėjo, tapo žodingesnė, žmonės ėmė dalytis savo patyrimais, įspūdžiais, kurti įvairias istorijas. Įdomesnės, dėmesį patraukiančios istorijos buvo nuolat perpasakojamos iš kartos į kartą ir tapo tradiciniais pasakojimais. Taip šie pasakojimai pasiekė ir mūsų dienas.

Lietuvių pasakojamoji tautosaka pradėta užrašyti XIX a. pirmojoje pusėje ir šis darbas vykdomas iki šiol. Daugiausiai šios tautosakos yra sukaupę Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, kurio Lietuvių tautosakos archyve yra saugoma apie 160 000 pasakojamosios tautosakos kūrinių.

Pradžioje žmonių pasakojimai buvo užrašinėjami ranka ant popieriaus lapo. Buvo gana sunku spėti fiksuoti, ką kalba pasakotojas. Todėl nemaža dalis rankraščiuose esančių pasakų, sakmių tekstų nėra aukštos kokybės. Kiek vėliau užrašymo procesą gerokai palengvino atsiradusi technika. Tam darbui pradėti naudoti juostiniai magnetofonai, juos pakeitė kasetiniai magnetofonai, galiausiai atsirado skatmeniniai diktofonai. Šios naujovės sudarė galimybes tiksliai užrašyti pasakojimą, fiksuoti pasakotojo intonacijas, pauzes.

Žmonės pasakojo ir dabar tebepasakoja labai įvairias istorijas. Pasakojamosios tautosakos kūrinių įvairovė be galo didelė, joje susigaudyti yra sunku, todėl mokslininkai pasakojimus suskirstė į žanrus. Išskiriamos šios pagrindinės žanrinės grupės:

- Pasakos
- Pasakėčios
- Sakmės
- Pasakojimai ir atsiminimai
- Anekdotai
- Oracijos

Pasakos apibrėžiamos kaip sakytinės tautosakos siužetiniai prozos kūriniai, turintys fantastikos elementų, vietinėje bendruomenėje perteikiami žodžiu, nusistovėjusio siužeto, tačiau kiekvieno pasakotojo skirtingai pasakojami. Šie fantastiniai kūriniai pasakoti tiek siekiant pamokyti, supažindinti klausytojus su gyvenimo dėsniais, tiek ir pramogai. Pasakos yra labai sena pasakojamosios tradicijos raiškos forma, užgimusi dar žmonijos civilizacijos pradžioje. Poreikis jas sekti ar klausytis radosi veikiausiai tada, kai susiformavo kalba. Pasakose atsispindi žmonių elgesio normos (padėk nepažįstamajam ir jis tau atsilygins), elgesio modeliai (užaugęs herojus iškeliauja iš namų, atlieka sudėtingas užduotis ir grįžta namo apdovanotas), tam tikri lūkesčiai (pasiiekti aukštą statusą visuomenėje, praturtėti, gauti aukšto statuso sutuoktinį) ir svajonės (greitai keliauti – septynmyliai batai, skraidantis laivas). Pasakų siužetai yra itin tarptautiški, lietuvių pasakos labai panašios su kitų Europos tautų kūriniais.

Kaip liudija pateiktųjų atsiminimai, pasakų klausytojai nebuvo griežtai skirstomi pagal amžių, tačiau dauguma jų teigia pasakų išmokę iš vyresniųjų – daugiausia senelių. Pasakas sekdavo vyresni žmonės, nes jie buvo labiau patyrę, turėjo sukaupę daugiau išminties, kurią galėjo perduoti jaunesniems bendruomenės nariams.

Pasakų sekimo laiką galima skirstyti pagal paros ir metų laiką. Paros metu pasakos sektos dažniausiai vakarais, kai niekas netrukdydavo, susirinkus didesniai žmonių būriui. Tai būdavę įvairios talkos, smulkūs darbai, kurių dirbti susiburdavusi didesnė grupė žmonių ir, kad nenuobodžiautų, imdavę porinti įvairius pasakojimus. Moterys daugiausia rinkdavosi pavakaroti ir tuo metu plėšydavo plunksnas, verpdavo ar šiaip atsinešdavo rankdarbių ir kartu dirbdavo. Tada ir imdavo sekti pasakas ar kitus kūrinius.

Geriausiai pasakoms tiko toks metų laikas, kai visi darbai nudirbti, o naujų dar nėra. Taip būdavo pokalėdžio vakarais. Pasakas sekti buvo linkstama dar ir todėl, kad joms negaliojo draudimai kaip kitoms pasilinksminimo formoms, jų buvo klausomasi ir per gavėnią. Pasakojimas dar tuo dėkingas,

kad čia nereikia didelės šviesos – juk galima pasakotis ir klausytis prie menkos švieselės. Kiek prisimenama, vasarą pasakos sektos rečiau, nes žmonės buvę užsiėmę lauko darbais. Taigi pasakų sekimo laiką lėmė gyvenimiškos aplinkybės: jos sektos tada, kai žmonės turėdavę laisvo laiko. Pasakos skirstomos į šias rūšis:

Pasakos apie gyvūnus
Stebuklinės pasakos
Pasakos-legendos
Novelinės pasakos
Pasakos apie kvailą velnią
Buitinės pasakos
Melų pasakos
Formulinės pasakos
Pasakos be galo

Pasakos apie gyvūnus - nesudėtingos struktūros pasakojimai, kurių pagrindiniai personažai yra gyvūnai (paukščiai, žuvys, ropliai) ir augalai (medžiai, grybai ir kt.). Iš pradžių žmonės pasakojo maginę reikšmę turinčius trumpus pasakojimus apie gyvūnus – genties pradininkus ir globėjus. Ilgainiui, netekę šios reikšmės, jie tapo trumpais pamokančiais pasakojimais apie gyvūnus, kuriais norėta atspindėti bendruomenės elgesio normas. Šiose pasakose nubaudžiami blogi, neteisingi, tingūs veikėjai, išteisinami silpni, skriaudžiami. Dažniausiai pasakos sekamos apie kelis gerai žinomus gyvūnus ar paukščius: lapę, vilką, šunį, katiną, gaidį, mešką ir kt. Kartais pasakojama apie įvairius gyvūnų nuotykius ir tokios pasakos gali sudaryti ciklus. Tarkim mėgstama pasakoti apie įvairius lapės ir vilko santykius. Pasakose atspindi ir tikrosios šių gyvūnų išorės ar elgesio ypatybės (kiškio bailumas, lapės gudrumas, vilko plėšrumas ir t. t.). Senoviniams pasakų vaizdiniais atsirasti sąlygas sudarė gyvūnų garbinimas (toteminiai kultai), animistinis (sudvasintas) gamtos suvokimas. Gyvendami arti gamtos, žmonės manė, kad žvėrys, paukščiai, medžiai supanta, jaučia, kalba kaip ir žmonės.

UŽSPRINGĘS VILKAS IR VARNA

Kartą vilkas ėdė dvėselieną ir užspringo kaulu. Kankinas, kankinas ir niekaip negali kaulo atryti. Skrenda pro šalį varna, prašo ją vilkas meiliais žodžiais ir prižada atlyginti, kad tik išimtų kaulą. Varna vilko pažadais patikėjo ir ištraukė. Kai ištraukė kaulą, tai prašo vilką, kad jai užmokėtų. O vilkas pasakė:

— Ar tai dar mažas tau užmokestis, kad savo kvailą galvą ištraukei iš mano gerklės, o tai būčiau žiaunas sumygęs, tau galvą nukandęs — ir būtų po tavęs.

Stebuklinės pasakos – tai pasakojimai apie nepaprastus nutikimus: kovą su nepaprastais priešininkais, ypatingus personažų sugebėjimus ir magines priemones, moters / vyro vedybas su gyvūno pavidalą turinčiu sutuoktiniu, stebuklingus pasivertimus, keliones į kitą pasaulį ir kt. Stebuklinėse pasakose gausu archaiškos pasaulėžiūros, senovinių tikėjimų ir papročių, realaus šeimos praeities gyvenimo atspindžių. Stebuklinės pasakos fantastikai būdinga, kad herojus veikia neribojamas tikslaus laiko ar vietos. Lietuvių pasakų veikėjai dažniausiai būna bevardžiai. Tiesa, kartais vyras pavadinamas Jonu, o mergina – Elenyte. Dažniausiai išryškinamas pasakų personažų statusas šeimoje ir bendruomenėje (karalius, trečias brolis, našlaitė ir t. t.). Į veikėjų charakterius taip pat beveik nesigilinama, užsimenama tik apie pagrindinius žmogiškus bruožus, pvz., išmintį ar kvailumą, dosnumą ar šykštumą, kurie turi įtakos vienam ar kitam veikėjo poelgiui. Tačiau būtinas akcentas – teigiamas ar neigiamas klausytojo požiūris į atskirus veikėjus. Pagrindinė stebuklinės pasakos funkcija – meniškai iliustruoti bendruomenės elgesio normas ir siekius.

Manoma, kad daug fantastinių pasakų motyvų perimta iš mitų, dalyje siužetų atspindi brandos ir vestuvių apeigos, protėvių kultas, senieji tikėjimai. Išskiriama apie pora šimtų stebuklinių pasakų siužetų, kuriuos galima priskirti kelioms grupėms: 1) antgamtiniai priešininkai (slibinas, ragana, velnias, milžinas); 2) vedybos su nepaprastos kilmės žmona (varle, gulbe) ar vyru (vilku, žalčiu, ežiu); 3) sunkios užduotys. Užduotis atlikti padeda pagalbininkai: žirgas, vilkas, senelis, žvėrys. Svarbi stebuklinių pasakų kompozicija: pradžios ir pabaigos formulės (Vieną kartą..., Kad buvo..., Ir aš ten buvau, alų midų gėriau...), medialinės formulės (Tai saldžiai miegojau...). vaizduojami idealizuoti objektai: aukso, sidabro girios, saulės, mėnesio, žvaigždžių apdarai.

ŽALČIO ŽMONA

Eglė su savo seserimis nuėjo vieną kartą pavakarėje maudytiesi į artimiausiąjį ežerą. Nusileidus saulei, merginos išlipo ant kranto prie savo rūbų. Staiga Eglė suriko ir atšoko nuo savo marškinių. Rankovėje guli įlindęs žaltys. Kaip jį išvyti? Kaip atimti marškinius? Tuomi laiku iš rankovės pasirodo bužė ir ima kalbėti:

– Išlįsiu pats, jeigu prisžadėsi būti man už pačią. Seserės, idant išsigelbėti nuo žalčio, privertė Eglę duoti pažadą. Gavęs pažadą, žaltys išlindo ir išnyko.

Kaip tik jos namon sugrįžo, pasirodė kaime trys piršliai nuo žalčio. Trys žalčiai užvažiavo ant kiemo geldoje nuo žento ir kalba tėvui bei motinai:

– Žaltys meldžia parvežti jam marčią: Eglė davė jam žodį. Tėvai, kaipo galvas prapuldę, nežinodami, ką atsakyti, kalbasi, mustija, eina pas seną kaimynką. Senoji kaimynka sako:

– Lengva prigauti žaltį: vietoje duktės duokite jam žąsį ir paleiskite pasiuntinius.

Taip ir padarė. Piršliai susėdo ir išvažiavo su žąsimi. Bet ant kelio gegužė suriko:

– Kukū! Kukū! Kukū! Kukū! Prigavo jus. Vietoje marčios davė jums baltą žąsį. Kukū! Kukū!

Žalčiai grįžta atgalios į butą, piktume išmeta žąsį, prišneka tėvams ir reikalauja marčios. Pagal senosios kaimynkos velijimą davė jiems baltą avį. Gegužė vėl pranešė jiems. Jie grįžta su gąsdinimais ir reikalauja marčios. Jiems davė baltą karvę. Bet, persergėti vėl gegužės, grįžta atgalios da su didesniais gąsdinimais. Tėvai atidavė jiems vyriausią dukterį. Bet, patyrę nuo gegužės, jog juos jau ketvirtą kartą apgauna, grįžta gąsdydami sausmečiu, tvanu, badu, ligomis už neguodojimą žalčio. Galiausiai atiduoda Eglę. Gegužė rėkia:

– Važiukite, skubinkitės! Vedys laukia martelės!

Su baime žiūri Eglė ant ežero. Staiga iš gelmės pasirodo ne baisusis žaltys, bet patogus jaunikaitis, vandens dievaitis.

Penkis metus laimingai gyveno Eglė su žalčiu, bet jau išsiilgo savo kaimelio, butelio, tėvų. Sukanka da penki metai ir da penki. Ji vis taip laiminga, bet kas dieną labiau trokšta aplankyti savo tėvus. Vyru vienk tas nepatinka. Jis atideda aplankymo dieną už dienos. Galiausiai, nubodintas maldomis savo pačios, jis sutinka ją paleisti, bet su tuomi, idant ji pirmiausia suavėtų geležinius čėverykus. Eglė įmetė juos į kaklį, sudegino ir greitai suavėjo.

– Štai jau aš apsirengusi į kelionę! Reikia kepti ragaišius!

– Gerai, – atsako žaltys, – bet pirmiausia prinešk vandens su rėčiu.

Eglė prinešė vandens ir iškepė ragaišį. Vyras galiausiai ją paleido, bet atsisveikindamas pasakė:

– Kai ateisi ant kranto, šūktelk mane tris kartus tokiais žodžiais: „Patie mano, pati tavęs laukia! Jei tu gyvas – pieno puta, jei negyvas – kraujo puta!“

Eglė parėjo namon. Buvo priimta su džiaugsmiais; klausinėjimų bei šnekų nebuvo galo. Dieną jos išvažiavimo atidėstinėjo kas dieną.

Tuo kartu jos broliai išvažiavo į girią ant nakties ganyti arklius ir paėmė su savimi vyriausią sūnų Eglės. Įėję į tankumyną ir susikūrę laužą, pradėjo jį šerti, glamonėti ir išklausinėti, kaip motina šauks tėvą, kuomet grįš namon. Vaikas atsakė:

– Nežinau.

Veltu jo klausinėjo, veltu gąsdino, galiausiai išplakė rykštėmis. Jis atsakydavo:

– Mama pasakys, aš nežinau.

Kuomet jie sugrižo, vaiko akutės buvo užverktos. Motina paklausė jo, dėl ko akys raudonos.

– Nieko, – atsakė jis, – mes sėdėjome pas ugnį, balana buvo dervuota, vėjas įvarė man dūmus į akis. Ant sekančios nakties broliai išsivedė jaunesnįjį sūnų ir taipogi veltų jį išplakė: jis nieko nenorėjo atidengti.

Ant trečios nakties išsivedė su savimi dukterį ir, pagąsdinę ją rykštėmis, privertė viską pasakyti. Paskui broliai, paėmę dalgius, nuėjo pas ežerą ir iššaukė žaltį – Eglės patį. Iš pieno putos jis išlindo ant kranto, o jie su dalgiais sukapojo jį į šmotus.

Pasibaigė Eglės viešėjimo dienos. Pagriebusi vaikučius ir atsisveikinusi su giminėmis, ji nuėjo pas ežerą, bet vietoje baltos putos pasirodė kraujo puta ant vandens, pažįstamas balsas atidavė jai paskutinį atsisveikinimą ir apskelbė, kas yra jo nužudytojais. Išgirdusi šitą, Eglė sušuko:

– Kur dar dingti man? Kur eiti? Kaipgi gyventi su nužudytojais paties Dievai pavertė ją į eglę, vyriausiąjį sūnų į aržuolą, jaunesnįjį – į uosį, o dukterį – į drebulę.

Pasakos-legendos - tai kūriniai, kuriuose pasakojama apie Dievo, Kristaus ir įvairių šventųjų keliones po žemę, jų santykius su žmonėmis, perteikiamas moralinis žmonių elgesio vertinimas.

ŽMOGUS VIETOJ PONO DIEVO

Kitą kartą viens žmogus vis sakydavęs:

– Kad aš būčiau Pono Dievo vietoj, tai aš kitoniškai svieta surėdyčiau ir aprūpyčiau.

Vienąkart jį Ponas Dievas ėmęs ir pasodinęs aukštai ant debesų. Tas žmogus, ten tupėdamas, visą svieta apmatęs. Bet Ponas Dievas jam liepęs didelę kantrybę turėti, tai jis ką matęs – gerą ar blogą, vis kentėjęs. Ale pažvelgęs ant savo namų ir laukų, pamatęs savo kaimyną nešant javus iš jo dirvos į savo ir nebeiškentėjęs, surikęs:

– Ką tu čion dirbi?!

Kaimynas pakritęs ir – negyvas. Mat jį perkūns užmušė. Tai jį Ponas Dievas tuoj ir atstatęs į savo vietą, sakydamas:

– Kad aš taip kantrybės neturėčiau, kiek aš matau dėl manęs blogai darančių, tai visus perkūnais išmuščiau.

Novelinės pasakos – tai pasakojimai apie nekasdieniškus, nepaprastus, bet ir ne apie stebuklingus ar antgamtiškus nuotykius. Novelinių pasakų herojus veikia realiaime, bet ne antgamtiniame pasaulyje, kur susiduria su įvairiais netikėtumais, neįtikėtinais sutapimais, atsitiktinumais. Novelinių pasakų veikėjai yra paprasti žmonės, pasakoje išryškinama skirtinga jų socialinė padėtis.

KAREIVIS IR KARALIUS

Senovėj, kada da tarnavo karaliui po dvidešimts penkis metus, vienas kareivis parėjo namo atitarnavęs tiek metų, o karaliaus in akis nematęs. Pradėjo jo klausinėti apie karalių, o jis apie jį nieko negalėjo papasakoti, nes jis jo in akis nematė. Pradėjo iš jo juoktis:

– Kad, – sako, – tu per tiek metų nematei karaliaus, kas tu do kareivis?..

Tas kareivis iš nepkantų apsirengė ir išėjo pas karalių. O kad atėjo pas karalių, karalius jo klausia:

– Ko tu čia atėjai?

O kareivis sako:

– Aš tau tarnavau dvidešimts penkis metus, o tavęs, karaliau, in veidą nemačiau.

Tada sako karalius:

– Tai dabar žiūrėk, kiek nori.

Tada kareivis apie apie karalių tris ailes ir jau gerai insitėmijo. Tada karalius sako kareiviui:

– O ką, ar jau gerai insižiūrėjai?

– Jau mačiau iš geriausios pusės.

– Na, tai dabar, kad teip gerai insižiūrėjai, tai pasakyk, tarne mano, kaip aukštai dangus.
– An karališkos stubos balkiai ir lubos jau aukštai, o dangus kaip nebus aukštai!..

Paskui toliau klausia karalius:

– Kaip plati žemė?

O kereivis sako:

– Saulė vienam krašte teka, kitam leidžiasi, tai tur būt plati.

Paskui karalius klausia:

– Kaip gili žemė?

Sako kereivis:

– Aš turėjau tėvą – jis numirė, jį užkasė in žemę – ir nuvė jis in žemę, o jau pérė devyniasdešimts metų, o da jis iš žemės neparė namo, tai tur būt žemė gili.

Paskui karalius sako:

– Kad tu mano mįslius atminei, tai te tau tūkstantį raudonųjų ir keliauk sveikas.

Kereivis padėkavojo karaliui ir parėjęs dailiai gyveno.

Pasakos apie kvailą velnią - tai nedidelės apimties, nesudėtingos struktūros kūriniai, kuriuose pasakojama apie žmogaus ir velnio ar berno ir pono konfliktus, varžybas ar drauge atliekamas užduotis. Šiose pasakose komiškai interpretuojami žmonėms natūralūs ir įprasti veiksmai, kurių nesugeba suprasti ir pakartoti velnias, juokiamasi iš savitai atliekamų užduočių ar varžybų sąlygų.

SKOLA VELNIUI

Viens žmogus pasiskolinęs nuo velnio piningus, ir padarę terminą: kai nuo visų medžių lapai nubyrės, tai tada žmogus velniui piningus atiduos. Vėlns rudenį, kai ant medžių lapų nebelikę, atėjęs pas tą žmogų piningų prašyt. Žmogus parodęs, kad da ne nuo visų medžių lapai nubyrėję, tebėr ant aglių, pušų ir kadagių. Vėlns purtęs, purtęs, bet nieko nepadaręs. Teip ir iš to žmogaus vėlns skolės nebeatgavęs.

Buitinės pasakos – tai pasakojimai apie paprasto žmogaus gyvenimą ir buitį. Šie kūriniai artimi anekdotams, pasakojimams. Naudojant kontrastą išryškinamas skirtingos socialinės padėties veikėjų (berno ir pono ar dvasininko ir kitų) konfliktas. Čia ypač populiarūs situacinių nesantaikos temų, komiškai vaizduojami poros buitiniai nesutarimai. Dažniausiai pasišaipoma iš vyrų ir moterų neigiamų būdo bruožų (tingumo, kvailumo, žioplumo, godumo). Populiarius buitinių pasakų personažus – gudrus apgavikas, kurio poelgiai neretai idealizuojami. Taip pat mėgstamas vaizduoti ir kvailys. Būdingiausias šių pasakų bruožas – komizmas.

KAIP GAILISI MOTERS SERGANČIO VYRO

Didžiajame sutikime ir meilėje gyveno senelis ir senelė, bet liga atėjo ir senelį paguldė. Senelė labai verkė, gailėjosi, bet nieko neišgailėjo: senelis vaitojo ir vaitojo ir vis ėjo blogyn. Senelė visaip jį ramino, rodė savo gailestį ir, dievo meldama, vis dejavo ir taip dūsavo:

– Dieve, dieve, kad aš galėčiau už jį pasirgti, paimčiau visus skausmus ir kentėčiau...

Senelis, nuolat girdėdamas senelę dejuojant, kartą paklausė:

– O kad už mane besergant ir numirt už mane priseitų, ar mirtum?

– Mirčiau, dėl ko ne, aš už tave prisirengusi ir galvą padėti, kad tik tu, mano širdelė, gyventum.

– Nu, gerai, – tarė senelis. – Gulk mano vietoj it sirks, o aš atsikelsiu.

Senelei nebuvo ką daryti, sutiko ir atsigulo, o senelis, su lazdele pasiramsčiuodamas, iškropštino ant kiemo, keistai kalakutą aprėdė, jam dalgelį pririšo, eidamas į gryčią, vis po keletą grūdelių pabarstė ir, palikęs duris praviras, įėjo ir atsigulo ant pečiaus. Už valandėlės kalakutas duris prasistumia, ant pečių su dalgiuku užsidėjęs įeina ir štaurina per gryčią. O seniukas žiūri per pečiaus kaktą, ką senutė darys. Senutė išsigando ir ėmė rėkti:

– Aš nesergu, aš nesergu, žiūrėk, ant pečiaus ligonis, lipk ant pečiaus – ten ligonis, aš nesergu!
Nuo to laiko senelis senutei niekada nebetikėjo.

Melų pasakos - tai trumpi siužetiniai ar neturintys siužeto kūrinėliai, kuriuose perteikiami neįtikėtini personažų nutikimai arba tik imituojamas pasakos sekimas, norint pralinksinti ar sugluminti klausytoją. Melų pasakose vaizduojamos neįtikimos, dažnai absurdiškos situacijos, pateikiami akivaizdžiai vienas kitam prieštaraujantys teiginiai, nepaprasti nuotykių, kuriuos neva tekę patirti pačiam pasakotojui. Tokia nuotykių pasakojimo maniera būdinga literatūriniam personažui Miunhauzenui.

PASIKINKĖS VILKAS

Kitą kartą aš nuėjau į uogas. Beuogaudama apėjau ąžuolą, kuriame išgirdau užiant. Maniau, kad bitės. Po kiek laiko aš pasikinkiau arklių ir nuvažiavau bičių imti. Nusivežiau pjūklą, kirvį ir kartu su vaikiu ėmėm ąžuolą pjauti. ąžuolą bepjaunant pasirodė man didesnis balsas, ir labai nudžiugau rasianti bičių. ąžuolą bepjaunant, vis begalvoju apie medų, kur reiks sudėti. ąžuolas triaukšt ir nulūžo. Aš pastebėjau, kad ąžuole yra vilkas. Vilkas kad šoks ir išoko stačiai į arklio pavalkus, kurie arklių iškinkius buvo ten pat palikę. Aš įsisėdau į ratus, davai vilką čaižyti su pagaliu, kad jis neapsistotų ir manęs nesudraskytų. O vilkas tuo tarpu mane nešė ir nežinia kur būtų nunešęs, jei ne Orelis stadala. Tada vilkas išsinėrė iš pavalkų ir įpuolė į stadalą, o aš palikau besėdinti. Žydas kad ėmė šaukti, aš tik žiūriu, kas toliau bus. Mat vilkas buvo įsisukęs į žydo ožkas. Tik sotinas, tik sotinas: mat alkanas buvo.

Formulinės pasakos - tai kūriniai, kuriems būdingas tam tikrų žodinių konstrukcijų arba formulių kartojimas. Sulig kiekvienu pakartojimu įvedamas naujas veikėjas, aplinkybė ar detalė. Dažniausiai pasakojama apie įvairius gyvulių, paukščių ar žvėrių nuotykius, fantastinius įvykius. Paprastai visiškai nereikšmingos priežastys sukelia nesibaigiančią dramatiškų įvykių ir komiškų jų pasekmių virtinę. Įvykiai hiperbolizuojami, paradoksalūs, dažnai alogiški.

GAIDUKAS IR VIŠTELĖ

Kad kitąsyk buvo didelis ir bobutė, turėjo gaiduką ir vištelę. Vieną kartą gaidukas ėjo į girią riešutaut, o vištelė paskui jį sekė. Gaidukas įsilipo lazdu krūmų ir riešutus lesa, vištelė, ant žemės būdama, prašo, kad ir jai numestų riešutų. Gaidukas numetė vieną, vištelė, tą sulesus, prašo kito. Gaidukas, aukštai būdamas, paleido su šaka ir išmušė vištelei akį. Vištelė, parėjus namo, pasiskundė bobutei. Bobutė barė gaiduką, kad išmušė vištelei akį. Gaidukas teisinosi, kad – Lazda lūžo, ir aš pats kone užsimušiau. Bobutė barė lazdą, lazda teisinosi, kad ožka pagraužė. Bobutė barė ožką, ožka teisinosi, kad piemenė neganė. Bobutė barė piemenę, piemenė teisinosi, kad vilko bijojo. Bobutė barė vilką, vilkas atsakė: – Žinai, kad aš nė ratu užsukamas, nė lazda užkišamas.

Pasakos be galo - tai savitos trumpos pasakėlės, sudarytos dažniausiai iš vieno motyvo, kurį galima kartoti kiek nori. Motyvas neišplėtotas, sudarytas iš vieno veiksmo ar situacijos. Pasakos pradžią ir pabaigą jungia žodis arba sakiny, kartais tik ritmas, kuris leidžia pasakotojui pradėti pasaką iš naujo. Pasakomis be galo stengiamasi sukelti vaikams nuobodulį, kad jie liautųsi prašę pasakų.

Buva kitą kartą kalns, ant to kalna miškas, tam miške buva triobele, toj triobelej gyvena bobele, turėjo baltą avelę; baltą avelę – vėl pradėsme nuo gala: buva kitą kartą... ir t. t., ir t. t.

Pasakėčios - trumpi moralizuojantys pasakojimai, kurių pagrindiniai veikėjai – gyvūnai ar augalai.

GRAŽIAUSIAS PAUKŠTIS

Kitąkart ponasdievs pelėdai liepęs:

– Iš visų paukščių išrink kur tik gražesnę paukštelį ir atnešk man parodyt.

Pelėda visus paukščius paržiūrėjęs – nė viens jai taip gražus nebuvo, kaip tiktai jos pačios vaiks.

Tą ir nunešus pas poną Dievą parodyt. Ponasdievs sakęs:

– Tota koks sušiuręs, pasišiaušęs! Argi neberadai gražesnio?

Pelėda atsakius:

– Pone Dieve, gana ieškojau, bet niekur tokio gražaus neatradau.

Sakmės - tai nusistovėjusios struktūros siužetiniai liaudies pasakojimai, kurių centre paprastai vaizduojamas koks nors nepaprastas įvykis ar asmeninis išgyvenimas, dažniausiai susijęs su antgamtine sfera. Šis pasakojamosios tautosakos žanras reikalauja ir klausytojų ir pasakotojo tam tikro masto tikėjimo pasakojamų dalykų tikrumu. Sakmėms siekiama suteikti rimtą pobūdį, todėl itin stengiamasi pabrėžti sekamos istorijos tikrumą bei informacijos patikimumą: nurodomi konkretūs žmonės, kuriems tai esą nutikę arba iš ko tai girdėta, veiksmo vieta, laikas ir kiti duomenys.

Sakmės skirstomos į etiologines, mitologines sakmes ir padavimus.

Etiologinės, arba pasaulio kūrimo, sakmės – tai kūriniai, pasakojantys apie tam tikrų universalių dalykų – gamtos objektų, visuomenės reiškinių ir kt. – kilmę, arba atsiradimą. Šiuose pasakojimuose aiškinama, iš kur mėnulyje dėmės, kaip atsirado ugnis, akmenys, kodėl akmenys neauga, kodėl žemės paviršius nelygus, kodėl katės murkia, kodėl kurmis turi gyventi po žeme, kaip Dievas sukūrė vieversį ir t.t.

KAIP ATsirADO ŽMOGUS

Labai senais laikais, kai dar žmonių ant žemės nebuvo, gyveno vienas ponas Dievas, visų karalių karalius. Bet tada jis dirbo visus prastus darbus, kaip ir mes kad dirbame.

Kartą Dievas plovė pušinę veidą, nes, pečių bekūrendamas, buvo susitepęs. Jam besiprausiant, vienas lašas vandens nukrito žemėn. Tas vandens lašas, nukritęs žemėn, pavirto žmogum.

Taip ir buvo sutvertas pirmasai žmogus. Dievas, matydamas, kad vienam žmogui labai nuobodu, sutvėrė moterį. Vyrą pavadino Adomu, o moterį – Ieva.

Mitologinės, arba senųjų tikėjimų, sakmės – tai kūriniai, kuriuose vaizduojamas žmogaus susidūrimas su antgamtine sfera: mitinėmis būtybėmis, nepaaiškinamais, paslaptiniais reiškiniais, maginiu kitų žmonių poveikiu ar sugebėjimais, stebimi neįprasti ar pranašingi ženklai ir t.t. Tai gausiausia sakmių grupė.

Sakmėse pasakojama apie laumes, velnius, raganas, atimančias iš karvių pieną, striokus – vaiduoklius, vaikščiojančius numirėlius, aitvarus.

PRILUPTA BESIMAUDANTI RAGANA

Teipogi labai seniai vieno gaspadoriaus bernui prisireikė švento Jurgio rytą eiti klaiman, kur stovėdavęs kubilas su vandeniu (gal su sula). Ir išvydo tame kubile maudančias raganas. Sugriebęs tada degutuotą botagą, sušėrė keletą kartų par pečius ir parbėgo namuosna. Valgant pusrytį, pamatė savo gaspadinės veidą ringėmis smaluotą. Tada dasigodojo, jog ir ana buvo kubile.

Padavimai (toponiminės sakmės) - tai kūriniai, vaizduojantys tam tikrų konkrečių istorinių arba geografinių objektų atsiradimą, jų pavadinimų kilmę ir pan. Toponiminės sakmės pasakoja apie gamtos objektų (ežerų, kalnų, daubų, šaltinių) atsiradimą. Istorinės tematikos padavimai perteikia tam tikros vietovės svarbius istorinius įvykius. Tarp padavimų savitą teminę grupę sudaro aiškinimai, kaip atsirado kaimo, miestelio, kitų svarbesnių vietų vardai.

PARŠEŽERIS

Žmonės grėbė šieną. Iš kažkur atsirado vokietukas ir pradėjo žmones raginti:

– Skubinkit skubinkit, grėbkit šieną!

Po kiek laiko vokietukas pranyko. Paskui pasigirdo didelis ūžimas, žmonės pamatė lyg skriste atskrenda debesį. Debesis atskrido ant pievos ir ėmė leistis žemyn. Paskui iš debesies iššoko juodas paršas ir ėmė knisti žemę. Kniso kniso vis tolyn, o debesis leidosi žemyn. Pagaliau jis nusileido, ir vanduo apsėmė tiek, kiek paršas užkniso.

Dėl to ir dabar tą ežerą žmonės vadina Paršežeriu.

KALNE MIEGANTI KARIUOMENĖ

Vienas žmogus nuvežė į Vilnių parduoti šieną. Atsistojo turguje, ir, prie jo priėjęs koks žmogus, šieną suderėjo ir paprašė nuvežti. Nuvežė šieną už miesto ir privežė prie tokio kalno. Kalne vartus atidarė kareivis, įvažiavo vidun. Tai ten žirgų pristatyta! Ant žirgų žmonės – kareiviai – sėdi, tiktai miega. Žmogui užmokėjo pinigų.

– Tiktai tu, – sako, – šitų pinigų nerodyk niekam, nes tave areštuos.

Jam pasakė, kur nunešt, kokion vieton, tai ten jo neareštuos, bet išmainys.

Pasirodė, kad jam užmokėta pinigais, kurie ėjo švento Kazimiero laikais.

Ir kai bus Lietuvai rimtas pavojus, tai šventas Kazimieras su savo kariuomene atsikels.

Anekdota – tai trumpi komiški kūriniai, turintys staigią, netikėtą ir komišką pabaigą. Anekdotams artimų siužetų esama beveik visuose pasakojamosios tautosakos žanruose, o labiausiai jiems artimos yra buitinės pasakos. Dažnai anekdotas baigiamas tiesioginės kalbos posakiu. Jų veikėjai – įvairių profesijų žmonės, vyrai-moterys, davatkos (religija, bažnyčia), stereotipiniai asmenys (blondinės, Petriukas). Anekdota yra smarkiai priklausomi nuo konteksto, nes juose aktualizuojamos įvairios to meto, apie kurį kalbama, problemos. Senesnio laikotarpio anekdotai šiuolaikiniam žmogui nejuokingi, nes jis nežino to laiko visuomenės aktualijų.

Vienas ubagėlis, aidamas keliu, susitiko karalių važiuojant. Ubagas, susilaikęs karalių, sako:

– Broli, jau tu mane neapdovanosi.

Karalius sako:

– Kas aš tavo per brolis?

– Ogi jau nežinai?

– A a, žinau.

Ir karalius davė ubagai skatiką. Ubagas sakęs, kad labai mažai davė. Karalius atsakė:

– Tegul tavo visi broliai tau po tiek duoda, tai tu būsi ik valiai turtingas.

Ir nuvažiavo sau.

- Mama, kad tu žinotum, kokių mes bjaurių keiksmazodžių mokykloje rašome.

- Aš tikiuosi, sūnau, tu nerašai?

Sūnus:

- Ne, aš diktuoju.

Pasakojimai ir atsiminimai – tai tikroviški tautosakiniai tekstai proza. Šis žanras egzistuoja ties tautosakos ir paprasto, kasdieninio, buitinio kalbėjimo riba. Tautosakiniais kūriniais juos laikyti todėl, kad jie, nors ir neilgai ar tik tam tikroje aplinkoje, pvz., šeimoje, lokalinėje bendruomenėje būdavo kartojami. Tai reiškia, kad egzistavo nors minimali jų tradicija – jie buvo to paties ar kelių asmenų

nuolat perpasakojami. Juose taip pat dažniausiai kalbama apie nepaprastus praeities įvykius, kaip ir sakmėse (ypač padavimuose), tikrai konkretumo, realumo, buitiškumo juose daug daugiau, o stebuklinis, antgamtinis atspalvis yra nunykęs.

DIEDUKO PASAKOJIMAS

Netoli Padysnio Mirsko gyveno kunigaikštis. Diedukas pasakojo apie jį tokį atsitikimą.

Buvo Nauji metai. Privažiavo į šitą Mirską daug svečių. O buvo viena senelė baudžiauninkė, penėdavo paukščius, kiaules. Per balių liepia jai kunigaikštis įlipti į medį ir kukuoti kaip gegužė. Tada jisai sako svečiams:

– Žiūrėk, pas mus žiemą gegužės kukuoja!

Paėmė jisai šautuvą ir pokšt gegužę:

– Cha cha cha! – Gegužę nušovė žiemos laike!

Net kalbėt širdį sopa. Pasigėrė – išdaigas išdarinėja, bjaurybė. Neprileidžia eit prie tos nušautos. Diedukui prisakė užkast. Man dar ir tą medį rodė, kur ji kukavo.

Oracijos – tai iškilmingos kalbos, sakomos per šeimos, kalendorines ar darbo apeigas. Oracijos buvo susijusios su konkrečiomis apeigomis ir sakomos tik šias apeigas atliekant. Oracijų formavimuisi, kitimui, išlikimui įtakos turėjo atitinkamų apeigų raida. Visos oracijos pagal apeigas, kuriose jos atliekamos, skirstomos į grupes: darbo (rugiapjūtės ir ganymo pabaigtuvių), kalendorinių (Užgavėnių, Velykų, Sekminių) ir šeimos (vestuvių, krikštynų, laidotuvių) apeigų bei buitines oracijas (sveikinimai, tostai, linkėjimai). Pagrindinis jų požymis - stiprus emocionalumas, poetinio vaizdo kūrimas pasitelkiant metaforas, asociacijas, hiperbolizuotą ekspresyvumą.

RUGIAPJŪTĖS PABAIGTUVIŲ ORACIJA

Lenkiuos žemai, keliu aukščiausiai šitą vainiką, saulės branguolėlį. Prašau priimtų gražiai nupintą, po varpai surašiotą, po šiaudui supyniotą. Mes visi jį pynėm, visi knarpetojom, po rugelį nešiojom. Kiek šitam vainike varpelių, tiek pripjovėm kapelių. Kiek šitam vainike grūdelių, tiek pristatėm gubelių.

LALAUNINKŲ ORACIJA

Pagarbintos gaspadinės ir pagarbintos vištos! Atėjau velykauti, noriu kiaušinių gauti. Gal jau vištelės padėjo, gal vaikų dar neišperėjo? Jeigu kiaušinių negausiu, ožio balsu bliausiu. Nuskyniau kvietkėlį, mečiau ant kelio. Kai Viešpats jojo, aleliuja giedojo. Dėl manęs kiaušinį raudoną – tamstai danguje karūną.

Šiuolaikinėje visuomenėje tradicinė pasakojamoji tautosaka virto tiek pramoga, tiek ir instrumentu tautos pasaulėžiūrai, mentalitetui suprasti ar pasitelkiama vaikų ugdymui. Antai pasakos, tradicinėje kultūroje itin mėgtos suaugusiųjų, šiuolaikinėje visuomenėje tapo grynai vaikų žanru: vaikams leidžiamos pasakų knygos, garso įrašai, statomi spektakliai. Linkstama išryškinti pasakų didaktinę-ugdomąją paskirtį: ieškoma tokių tekstų, kurie vaikams būtų priimtinesni, kažko pamokintų. Pasakos atrenkamos ir skelbiamos vadovėliuose, chrestomatijose.

Mitologinės sakmės, padavimai skelbiami tautosakos rinkiniuose, pritaikomi vaikų ugdomajai veiklai. Paraleliai jie imami naudoti ir turistinėje industrijoje, kai keliautojai supažindinami su lankomos vietovės praeitimi, o pasakojimui praturtinti įterpiamos su ta vieta susijusios sakmės ir padavimai.

Kai kurie pasakojamosios tautosakos žanrai ir toliau gyvuoja, nuolat evoliucionuodami ir prisitaikydami prie šiandienos aktualijų. Tokie yra anekdotai ir pasakojimai.

Literatūra

Dangus griūva: lietuvių pasakos apie gyvūnus. Vilnius, 2022.

Ežeras ant milžino delno: lietuvių liaudies padavimai, sudarė N. Vėlius. Vilnius, 1995.

Laumių dovanos: lietuvių mitologinės sakmės, paruošė N. Vėlius. Vilnius, 1979.

Lietuvių liaudies anekdotai, parengė B. Kerbelytė ir P. Krikščiūnas. Vilnius, 1994.

Lietuvių tautosaka: įvadas. Vadovėlis humanitarinių mokslų studentams / G. Skabeikytė-Kazlauskienė. Kaunas, 2005.

Lietuvių tautosaka, t. 3: Pasakos, medžiagą paruošė L. Sauka, A. Seselskytė, Vilnius, 1965; t. 4: Pasakos, sakmės, oracijos, medžiagą paruošė L. Sauka... [et. al.], Vilnius, 1967.

Šiaurės Lietuvos pasakos, surinko Matas Slančiauskas, parengė N. Vėlius ir A. Seselskytė. Vilnius, 1974.

Žemės atmintis: lietuvių liaudies padavimai, parengė B. Kerbelytė, iliustracijas parengė V. Vaitkevičius. Vilnius, 1999.